Ця історія почалася в роки війки, коли Григорій Федорович вперше відчув перевагу життя комерсанта над життям хлібороба. Марко Пилипович, що тоді сидів на повіті в ролі агента інтендантства по закупці сала гороху й квасолі, запропонував йому набрати партію сала з тим, що різницю між покупкою і прийомною ціною буде поділено в такий спосіб: сорок відсотків одержить Григорій Федорович, сорок Марко Пилипович і двадцять підуть на змазку, де це буде потрібно.

Григорій Федорович одержав гроші ніби вже за здану партію й посунув у Яромлівку 2.

Коні в нього були добрі, віз наново перетягнутий; їхав він швидко; не то що коней не можна було здержати — самому хотілось швидше приїхати.

Вся думка була зосереджена на сорока відсотках, і вони підганяли краще від ліпшого батога.

— Ви купуєте сало?

— На фронт,— відповів Григорій Федорович. Баба Явдоха схлипнула: у неї син на фронті.

— Нічого, бабусю, не журіться: він там буде їсти кашу із салом.

М'ясо бабуся Явдоха посолила, а сало забрав Григорій Федорович.

— По четвертаку?— каже бабуся Явдоха.

— Не можна. Я Даю по дцять;-ви розумієте самі: сало несолоне — пуд солі сорок ; .пінок — це гроші, та на пуд стече п'ять фунтів.,.

— Би купуєте сало?

— На миловарний завод і на фронт — по якості.

— Ви дасте по піятаку?

— Миловарня мені рахує шість копійок; труд і коні варті копійки.

— Мій тільки вранці здох, і я гадаю, що можна дати й десять.

— Шукайте, може, хтось дасть і дванадцять.

Ввечері Григорій Федорович підрахував денні операції: була б охота і розум, д дурні знайдуться. Подивімось, що дасть нам завтрашній день?

Коли сотня дає с;орок, то дві сотні — два рази по сорок. Але, одержавши сорок на сотню, чому не можна одержати сто на сто?

Григорій Федорович стиснув у долоні голову і завмер. Людину створено на всі сто відсотків, а Марко Пилипович дає тільки сорок. На шістдесят відсотків треба підрости, тоді Григорій Федорович стане зовсім цілою людиною.

З того дня Григорій Федорович ухвалив рости на всі сто відсотків. В цьому дуже допомогла йому Олена Задоріжна. Вона продала Григорію Федоровичу все сало з дохлих кабанів і разом з тим і своє серце з хутором. Григорій Федорович ласкаво прийняв те, друге й третє з умовою, що через рік у них, крім сина, прибавиться ще десятин десять— п'ятнадцять землі і всього іншого, що потрібно людині.

— Ну, що ж будемо робити? — сказала Олена.— Працювати?

— Ні, трошки не так: будемо робити гроші,— виправив молодий господар.

Вранці, не снідавши ще, він пішов оглядати свою нову маєтність. Дурна куркулька! Око його зачепилося за п'ять стогів позаторішнього сіна. Це, щоправда, труха — вухо його вловило пискотляву ^незліченної мишачої армії — але треба з неї зробити гроші.

Пилипович дав атестацію, і Григорій Федорович вивантажив у вагони тисячу пудів "свіжого" сіна. Пилипович одержав сорок п'ять відсотків, а Григорій Федорович виріс за тиждень тепер вже на п'ятдесят п'ять відсотків.

Це був його другий крок: трухле сіно нічим не гірше від здохлих кабанів — треба тільки вміти тримати кермо свого щастя. Б гавані було тихо, а у відкритому морі було багато дурнів, що ладні були прикласти всіх зусиль до розвинення операційних здібностей Григорія Федоровича.

— Це небезпечна річ, Григорію,— казала Олена, дивлячись на діло рук свого нойого мужа.

— Тим краще. Де: небезпека, там завжди можна показати своє уміння орієнтуватись і... не ловить гав.

З грошей за сіно Григорій Федорович купив ще сім пар волів і весь потрібний до них реманент.

Кінець лютого 1917 року не віщував нічого доброго.

Григорій Федорович любив дивитись вперед, в корінь подій: що буде далі? Тд сам не міг розв'язати цього питання: йому бракувало знання революційних справ.

Полонений чех Ванек розумівся на цьому не більше, але для нього ясно було одно: золото протягом цілої людської історії ніколи ще не втрачало ціни, треба тільки ховати його в надійне місце.

— Почекаємо з цим,— сказав Григорій Федорович.

— Можна й почекати...

— Ну що, Ванеку, пишуть у газетах?

— Нічого хорошого: революція.

Григорій Федорович засумував: він не на шутку боявся революції.

— Ванеку,— сказав він якось,— де б знайти науку про революцію?

У Ванека почервоніли щоки: цього в Чехії він не вивчав.

— А все-таки? Чех задумався.

Тоді Григорій Федорович сказав:

— Думать нічого, а міркувати треба так: де двоє б'ються, невже третьому не буде що робити? — І сам відповів собі: — Буде, треба тільки придивитись, на яку стати.

Чех зрозумів: чия зверху?

— От-от! А поки що до діла.

Пан Коваленко бадьорився: вся надія на Установчі збори 3.

— Дурниці,— відповів Григорій Федорович.— Беріть гроші і — за кордон!

— П'ятдесят тисяч — то мало.

— А що будете робити, коли мужик у вас її задаром візьме?

Олег Всеволодович зблід і сів на стільця.

— Вони на це не мають права!

— Отож. Я вам даю добру ціну. А іам як собі знаєте. Григорій Федорович підвівся.

— Чекайте.

Ванек обстоював свою думку: за землю з Чабаненка належить взяти п'ять тисяч дзвінкою монетою.

— Він скупий, хіба ж такий? Не дасть.

— Віддасть. Все своє золото. П'ять відсотків за роботу.

— Благословляю.

В Чабаненка аж руки свербіли. Який клин, яка земля? Але що буде, коли "товариші" заберуть?

— Землю будуть брати у поміщиків. І в кого її понад норму: а чесний куркуль, що має клину п'ятдесят десятин, пройде спокійно через усю революцію. Григорій Федорович теж лишає собі п'ятдесят, а все зайве продає, щоб не відібрали.

Чабаненко кинув:

— Знаю я Григорія Федоровича. За три роки стяг двісті десятин, тепер добавив Коваленкової. Йому треба спішити спродувати!

Ванек знизав плечима:

— Всяка розумна людина на його місці зробила б так само.

— От тому я й даю йому стільки, скільки вважаю можливим для себе. І не золотом, а кредитками.

Ванек сердито підвівся.

— Давайте стільки, скільки здоровий розум каже, а не острах перед революцією.

— Беріть кредитками... Подумайте, що буде, коли в справу вмішається мужицька голобля.

— Не лякайте. Він і глечики з золотом перетрусить.

Ванек подався до Китайгори. Китайгора задумався:

— Я б узяв двадцять п'ять десятин, але ні одного куркуля не знайдеться, що витяг би з кишені дві тисячі п'ятсот золотом. Таких грошей не існує.

— Скільки ви можете дати? Половину?

Він думав так: один Китайгора справді не може дати такої суми золотом, але десятки Чабанців і Підкайгорів зможуть дати стільки, скільки можна взяти...

— Монета мала вартість при царі. Тимчасовий уряд4 скасував царське срібло й золото: за два місяці воно не буде ходити, і ви, певно, жалкуватимете, що не збулись його в свій час. Я вам відверто скажу: вже є розпорядження не приймати срібла менше, як на п'ятсот карбованців. У мене є триста. У вас є двадцять п'ять. Дуже жаль буде, якщо у вас пропаде двадцять п'ять, а ще більший жаль, коли пропадуть мої триста. Тому я за карбованець срібла даю карбованець двадцять п'ять кредитками.

Дядько Гарасим погодився. За двадцять п'ять сріблом він одержав тридцять один карбованець і двадцять п'ять копійок новенькими папірцями.

Григорій Федорович пішов далі шукати інших Гараси-мів і Підгарасимчиків.

— Я продаю десяту тисячу,— говорив він ввечері Олені,— за тиждень я встигну продати ще п'ять тисяч. Тоді в мене лишиться кредиток лише на дрібні щоденні обороти. Отож не боюся я ніяких більшовиків. Хай боїться, хто має землю і папірці! Я дуже радий, що позбувся клопоту; в цей час безпечніше мати золото, ніж землю.

— Але в твоїм банку, під яслами, не наросте ні одного відсотку.

— Будемо бачити.

Геніальність раси, що до неї належав Григорій Федорович, полягала в умінні швидко орієнтуватись в усіх складних обставинах часу. Це люди неослабної енергії і еластичні, як гума. Були такі години, дні і місяці, коли Григорій Федорович складав крила і переходив на цілковиту консервацію то в місті, в халупах його околиць, то в себе на хуторі. В протилежність розгубленій шляхті5 , тяжкому на підйом куркульству, здавленому землею, нова раса Григоріїв Федоровичів одночасно була вовком і ягницею. Це давало їм змогу рвати литки і мирно щипати

травицю, маючи на думці, що поживиться завжди можна на ідеях, що спричиняються до громадських заколотів. Вичекавши слушну хвилину, Григорій Федорович розправляв крила й кидався на ближчий кусок, що гарантував йому зиск.

При гетьмані6 він купував по половинній ціні панські воли і перепродував їх селянам. Пан Ролик у спішному порядкові ліквідував свою маєтність. Григорій Федорович зупинив свою увагу на лісі. "Я, пане, беру тільки дерево і плачу гроші за дерево — землі чверть вартості". Пану Ролику не було вибору, бо бачив, чим пахло навкруги, і тому, набивши скриньку кредитками і чим міг із срібла й золота, чкурнув за кордон. Григорій Федорович міркував так: дрова в ціні, на дрова попит; отже, справа варт того, щоб на ній заробити тисячу, другу. Ліс вирубали, дрова склали на вози і вивезли на станцію. Коли знов прийдуть більшовики — Григорій Федорович і про це думав,— він зможе запропонувать їм свої послуги на яку завгодно посаду і найперше завгоспа. Вій вірив у свою щасливу зорю, в свою спритність і свою інтуїцію. В кого є хист і не бракує кмітливості, той завжди зможе погріти руки там, де інші тільки й знаходять, що шлях до своїх прародителів.

Григорій Федорович не загинув ні в підвалі, ні в бою, ні біля стінки. Він живе і тепер. Минулого року йому повезло на збіжжі, а тепер ось я зустрів його на вокзалі з портфелем.

— Як ваші діла і чи помагає вам ваша філософія плавати в гавані сучасного?

Він мене впізнав.

— Ми не будемо розводити свиней, хоча це корисна справа, будемо працювати на кістках й іншій зайвині,

Я його не зрозумів.

— Дуже просто: золото — основа життя; глупо було б його шукати в давніх урочищах, курганах й інших місцях. Його роблять ка фабриках.

— У вас буде фабрика золота?

Григорій Федорович невизначено махнув рукою.

— Атож! Між іншим — ви бачили оце? — Григорій Федорович здобув з портфеля колекцію костяних ґудзиків.— Власної фірми. Це проба. Далі ми побачимо, що краще робити: ґудзики чи пряжки для дамських поясів. Чи те й друге разом.

— Вам щастить!

— О ні, не говоріть, я на цій справі новак і хтозна-чим мене привіта ринок.— Він погладив борідку. Вдарив другий дзвінок. Вія захапався. На ходу гукнув: — Коли треба буде ґудзиків, купуйте тільки фірми Григорія Головатого.

Поїзд повіз його в Харків.

1926

1 ...в ролі агента інтендантства по закупці сал а...— Офіційна посада в системі сільськогосподарської кооперації у 20-і роки.

2 Яромлівка. — Можливо, йдеться про с. Яковівку Харківського району Харківської області, вжите тут у зміненому вигляді. Розташоване за 20 км на південний схід БІД Харкова. Нині — центр Яковівської сільської Ради. Виникло 1773 р.

3 Установчі збори — виборна представницька установа в Росії, яка після повалення царизму мала вирішити питання про державний устрій

країни. Після повалення Тимчасового уряду, внаслідок перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, Установчі збори все ж було скликано. 5(18) січня 1918 р., а наступного дня спеціальним Декретом ВЦВК розпущено.

4 Тимчасовий уряд — центральний орган державної влади, сформований після Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р. в Росії. Намагаючись розв'язати головні питання революції: війни і миру, боротьби з голодом і розрухою, державного устрою та ін., зосереджував свою діяльність на реформах. Повалений внаслідок перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції.

5 В протилежність розгубленій шляхт і...— Йдеться про події війни, розв'язаної буржуазно-поміщицькою Польщею в 1918—1920 рр. проти більшовиків. В 1919 — на початку 1920 р. польські війська загарбали ряд районів України і Білорусії, зокрема Мінськ і Київ. Петлюрівська Директорія за визнання Польщею її "верховної влади" на Україні віддала Польщі західноукраїнські землі й зобов'язувалася допомагати її військам. Контрнаступ, розгорнутий у травні 1920 р. військами Західного і Південно-Західного фронтів, зірвав плани агресора. В 1921 р. було підписано Ризький договір, за яким Західна Україна та Західна Білорусія відійшли до Польщі. Східні землі було звільнено.

6 При гетьман і...— Тобто під час правління на Україні буржуазно-поміщицької диктатури, на чолі якої стояв колишній царський генерал П. П. Скоропадський (1873—1945). 29 кзітня 1918 р. на інсценованому австро-угорськими окупантами "з'їзді хліборобів" він був проголошений гетьманом України. Вся діяльність гетьмана та його "уряду" контролювалася німецькими окупаційними військами. 14 грудня 1918 р. внаслідок революційної боротьби трудящих України "уряд" Скоропадського повалено, а сам він утік до Німеччини.